

գրութեանց, ուժոյ, յարմարութեանց. ջնքը, երակք, մարմին, օսկերք, նեարդքը, շնկերչի, յոգքը, խաղանախուճքը, եւ որչափ այլ ինչ քան զնոյնս ճշգիւ համարին արուեստագէտք բժշկացն (Ոսկ. էջ 447):

Հոգեւորական կը նշանակէ ուրեմն «շնկերակ», բառիս հետ համարել է շնկաւոր, որ Տիմոթէոսի մէջ նոյն էջ, քիչ մը վարք յիշուած է՝ հետեւեալ ձեւով. «Իբր խնանէ եւ հոգեւոր եւ շնկ եւ իւրեւ մանանի ոսկին. Իբր ի ջերմ եւ խնամ միացեալ, իբր ի ցուրտ եւ ի քուր ջրին, Իբր ի ցուրտ եւ ի խնամ շնկաւորն, Ոսկեգրեան թարգմանութիւնը նոյն տեղին ունի. «Ձիարդ որ խնամէ եւ եւ լայն եւ ցամաք եւ ցուրտ մածնու լինել ոսկի. որպէս ջրեմն եւ խնաման միացեալ, զիարդ ի ցուրտ եւ լայն ջրեք, որպէս ի ցուրտ եւ ի խնամ. քաւիչ, Ոսկ. էջ 447): Հնչաւոր բառին դէմ հոս գրուած է քուր, սակայն ասիկա ըստ իս յետին սրբագրութիւնն է, ինչպէս եղած է նաեւ Ոսկեբերանի նախորդ վկայութեան մէջ, ուր ծանօթ երեք ձեռագիրներէն երկուքը՝ հայկառակ յունարկներն ունին քուր (համա. էջ 447 գրուած ծանօթութիւնը):

Վերի վկայութիւնը երկու ուրիշ նոր բառեր ալ երեւոյ ի հանդէ. նոյն է քուրք «քուրք», եւ իւրեւ «ցուրտ», որոքը նոր առուձեւեր միայն ըլլալով՝ առանձնապէս յիշել հարկ չհամարեցայ:

39. Հոմարդիւն:

Արեգակն խաւարեցաւ, վարազոյր ի բաց պատահեցաւ. եւ երկիր սասանեցաւ եւ վէճք հերեւան, եւ պարաբան ասել, անին արարածս ըստմեան, զայրակեցաւ օրինակ իմն հոմարդիւն: Ի վայտի բեւեռեալ զարարիչն ամենայնի: Տիմոթ. էջ 103:

Կերեւայ թէ բառս հասկնալու է զհոմարդիւնը. որով հատուածը կրնայ թարգմանուիլ այսպէս. «...բոլոր արարածները ըստմեան իբր թէ զայրանալով անոնց դէմ որ համարձակած էին փայտի վրայ բեւեռելու ամենուն արարիչը»:

40. Հոմայեւալ, հոմայեւալ:

Հոմ արմատը որ ծանօթ է մեզ «կախարչութիւն» իմաստով, Տիմոթէոսի մէջ շատ տարբեր նշանակութիւն ունի. Բաղմիկոսի վկայութեանց մէջն էր յիշեցը հետեւեալները:

Նորին (Նրանելոյ) Կիրոզի եպիսկոպոսապետի ի մեկնութենէ Հոմայեւալ. էջ 93:

Բաւականացելոյ սրբոց հոմայեւալն երեքարիւրտոցն եւ տասնեւութից, կարգալ առ ի գիտութիւն եւ հաստատել ուղիղ եւ փրկականաւ հաւատով. էջ 152:

Իսկ մեկնութիւն բարեպաշտ նախանոյ փրկական հոմայեւալն փափագողացն զմտածութիւն (գրեալ Կիրոզի Աղէքսանդրացոյն). էջ 162:

Վասն սահմանելոյ զնոսա յետեւստ մի իշխել ինգրել կամ աղանդել աւելի ինչ ի սահման հաւատոց, բայց սրբոյ հոմայեւալն երեք հարիւր եւ ութեւտասնից սրբոց հարանց. զայս ոչ ան-

ուանելով, վասն զի հոմայեւալն կամ զսրբոց հաւատ նորոգեցին. էջ 163:

Նորին ի մեկնութենէ սրբոյ հոմայեւալն. էջ 168:

Քանզի ոչ սուրբ գրութիւնն ճառապէս եւ ինքնաբառութեամբ նորովեաց զնախասացեալն, եւ ոչ սրբոց հարանց հոմայեւալն. էջ 184:

Մատենի (Յիսուս) Պիղատոսի իբր մարգ, այլ հոմայեւալ սորա կնոջն, քանզի Աստուած էր. էջ 229:

Ամենեքեան իսկ հարքն մեր եւ եպիսկոպոսն ... յետեւստ ... սահմանեցին ոչ ուժք արժան գոլ յաւելուլ ինչ սրբում հոմայեւալն. էջ 252:

Ձի ոչ պարտ սահման միւս հաւատոյ բնգունել, քան յերեքհարիւր տասն եւ ութիցն սուրբ հոմայեւալն, որում եւ հետեւեցան սուրբ հարքն. էջ 253:

Իբր եղբայր մեզ հոմայեւալ, այլով եւ օտարաւ քան զմեր վարեցեալ մարմնով. էջ 279:

Քանզի անյղի բառին բնութիւն, եւ երեք հոմայեւալ մեզ եղբայր, Իբր Մենանի ունի փառս. էջ 297:

Ստեց մէջ կախարդական իմաստի նշոյն անգամ չկայ. այլ բնգահաւատը գործածուած են սուրբ բաներու համար. հոմայեւալն հոմայեւալն կը նշանակէ «Ս. Հարց գրութեան, իսկ հոմայեւալն «տեպեամբ երեւիլ, մէկուն յայտնուիլ», Տիւն նաեւ վարք նշանակուած է:

Այս երկու նշանակութիւններն ըստ իս աւելի հին ու աւելի նախնական են քան «կախարչութիւն»ը եւ ցոյց կուտան վերջինիս ծագման ճանապարհը: Հոմայեւալն պարզապէս «գրութիւն» իմաստն ունէր նախ եւ յետոյ միայն յատկացուեցաւ կախարդական գրութեանց, ինչպէս կը ցուցնէ հոմայեւալ բառը. «կախարդական բժժանք, պահպանակ, համայիլ» նշանակութեամբ. ասիւն ետքն ալ պարզապէս «կախարչութիւն»: Հոմայեւալ «մէկուն յայտնուիլ» նշանակութիւնն ալ դիւրեւան կամ կախարդական կանխատեսութեան նախանշանակութիւնն է:

Մեր հոմայեւալ բառին հետ այս տեսակետով համեմատելի է արաբ. الحاميل hamail որ կը նշանակէ «համայական պահպանակ, amulette», բայց Արաբատեան քրդերու բարբառին մէջ (hmayil) առած է «կրօնական գիրք. նշանակութիւնը»:

41. Հոմայ:

Եւ որպէս ասաց յելան. «Ձեռքն զնա առ երկուս. զայս յայտ առելով սարսափեց տեղով ի մէջ երեկոյնայ, վասն զի ոչ ի կատարելոյ, եւ ոչ ի ծայր երեկոյնի, այլ ի միջոցի երեկոյնի ախտականի զենանիւր, զի ի նմանէ տուն անխորթին կուշտի հինգեւտասաններորդն եւ քիչեւոյն անգէն մտելոյ աւտից Տիմոթ. էջ 320:

Առանձին բառարան գիտէ բառս հոմայն ձեւով՝ առանց վկայութեան եւ «երկիւրան նախանշիկ, նախնութիւն» նշանակութեամբ: Արդի գաւառականներէն ունենք հոմայ՝ Մշոյ բարբառով

«երեկոյեան նախնիքիդ, արեւելեան ժամը իննին ժամանակները», խիստի բարբառով «ճաշ, կեսօրուան կերակուր», հրաժեշտ՝ «Երեկոյեանդ ինն թարբարաւով» «ճաշէն ետքը եղած ժամանակը. Nachmittag»:

Առձեռնի տուածը յոգնահեւ է. Յիմնթէոսի հրաժեշտի սեռականը՝ կ'ենթադրէ ուղ. հրաժեշտ, որ հայ լեզուի ուղղագրական օրէնքներուն աւելի համաձայն է քան հրաժեշտ:

42. Ղեկիտի:

Սփածանի ղեկիտի եւ լուսնայ զոտս իւրոցն ծառայից. Տիմոթ. էջ 227:

Մեր ղեկիտի բառն է եւ ուղղակի փոխ առնուած է յո. λέντιον հոմանիշէն:

43. Ղւբեղլու:

Եւ հաւանեցան հետեւել վարդապետութեան արքոցն հարանց եւ խոստովանեցին մի գոլ բնութիւն Աստուծոյն Բանի մարմնացելոյն. եւ բնկալեալ եղին ապաշխարելով ի ժողովոյն որ յեփեսոս: Եւ արեւելեան իսկ ի ձեռն տալով Ղւբեղլու ժողովոյն, երջնով ի ձեռն Ղեբեղլու գործը յերբորդութենէն հաւանել վարդապետութեանց արքոցն հարանց, ընկալեալ եղին եւ սա: Տիմոթ. էջ 146:

Լուսանցքին վրայ մեկնուած է բառս «ձեռնարկ», փոխ առնուած է յո. ληξέλλου հայցական ձեռնէն, որ լատիներէն libellus՝ գրքոյիկ. 2. գրուածք, գրութիւն. 3. տոմար, յայտարարութիւն. բառին տառադարձութիւնն է: Ըստ այսմ ուղիղ ձեւ է Ղեբեղլու:

44. Մնկաւորի:

Ո՛չ միայն իսկ հաւատոյ յառաջ գալ ոչ կամեցան, այլ եւ պատրուխիւն գտին եւ շարագործութիւնս մակաւորեցին եւ սոսկոյն յիմարս եւ անուսմունս խնդիրս առ ի մարտութիւնս բազմաց: Տիմոթ. էջ 158:

Իսկ նորովեալք զըպարտեն զնորվիսն զոտս՝ զոտրա զհարսն մակաւորեցին, հաւանեցուցեն զպարզադոյնս: Տիմոթ. էջ 185:

Մնկաւորի «խաբէլ, նենգել, խորդախել», մակաւորեցին «խաբարութեամբ»:

Մնկաւոր է ձեւ մը գործածուած կը գտնենք նաեւ Եւաք. իգ, բայց այնպէս՝ որ յայտնի չէ թէ մակաւորի բային ներք. եղ. երբորդ զէմքն է, թէ մակաւորի (ստորագելի եւ եական բայ): Տիմոթէոսի առաջին վկայութիւնը կը հաստատէ բային դոյնութիւնը:

45. Մեղիւն, Բելիւն:

Հայերէնի մէջ այս բառերը ծածկ են «թղլ, թուլանալ» նշանակութեամբ. Տիմոթէոս ալ գիտէ այս նշանակութիւնը (իւշ. էջ 248. Քանզի ուսան ի քրիստոսէ՝ ոչ մեղիւն ի փորձութիւնս, այլ հակել եւ աղօթել). բայց տարբեր իմաստով կը գործածեն հետեւեալ վկայութեանց մէջ:

Սա զմեզ մեր բերէ եւ յաղագս մեր վշտանայ. եւ մեք համարեցաք զնա գոլ ի ցաւս եւ ի վերս եւ ի հիւանդութեան. իսկ ինքն վերաւորեցաւ վասն մեզաց մերոց եւ Բելիւնեալ է վասն անօրեւութեան մերոյ. Տիմոթ. էջ 29: Նոյնը երկրորդ անգամ էջ 275 «... եւ Բելիւն է սակա անպարտութեան մերոյ»: — (Հաստատու առնուած է Եսայիայ ԾԳ 4—5 համարներէն, որ մեր թարգմանութեան մէջ այսպէս է. իսկ զմեզ մեր բառնայ եւ վասն մեր շարարի, եւ մեք համարեցաք զնա ի ցաւս եւ ի հարուածս եւ ի շարարանս իբրեւ յԱստուծոյ, Բայց նա վերաւորեցաւ վասն մեզաց մերոց եւ պարտեցաւ վասն մերոց անօրեւութեանց):

Մարդ ի հարուածս ելով եւ գիտելով բերել Բելիւն. Տիմոթ. էջ 29: Նոյնը էջ 275 քիչ մը տարբեր ձեւով. Մարդ ի հարուածս ելով եւ գիտակ բերել Բելիւն, նոյնը կ'անհարկէ նաեւ «Իսկ Յիսուս քրիստոս իրեաց, եւ կրեալ կեցողց զմեզ. ջնեցաւ գիտակն բերել Բելիւն», Տիմոթ. էջ 19: Բողոքն ալ առնուած են Եսայի ԾԳ 3 համարէն, որ ասկէս է մեր թարգմանութեան մէջ. «Այր մի ի հարուածս, եւ գիտէ համբերել ցոռոց»:

Եւ նոյնս իշխանութիւն ուղիւց անմարդոց, իբր զե հանել զոտսս եւ բռնել զամենայն հիւանդութիւն եւ զամենայն Բելիւն. Տիմոթ. էջ 286: Ասոր հետ հմտ. էջ 24 «Բռնելով զամենայն հիւանդութիւն եւ զամենայն Բելիւն եւ կենդանորդ զմեռեալս» — Առնուած է Մովս. Ժ 1 համարէն, որ մեր օրինակին մէջ ասկէս է. «Եւ նոյնս իշխանութիւնն այսոց պղծոյց հանել զոտսս եւ բռնել զամենայն ցաւս եւ զամենայն հիւանդութիւնս»:

Այս բոլորը կը ցուցնեն որ Բելիւնիւն կը նշանակէ «ցաւ», Բելիւն «ցաւ քաշել, ցաւ կրել»՝ նշանակութեան եղանակաւորման համար հմտ. արեւելեան Տայերէնի խոյն է՝ «ակա բժ», քիչ մը հիւանդ բժ, ձեւը: Ստրիկանս հետեւողութիւն է յո. μαλαξία «թուլութիւն, մեղիւնութիւն», μαλαξίω «մեղիւնեալ, թուլանալ» բառերուն, որ գործածուած են ոչինք բնագրին համապատասխան տեղերի:

46. Յուր:

Հաւատարիմ իսկ է բարեպաշտ եւ նախնի բարեպաշտութեան ունեւոր զՄարիկանոս, գեղեալն թագաւոր. վերաբարդին. յուր եւ հաղի յԱստուծոյն զԹագաւորութիւնն իմեցուեալ... Տիմոթ. էջ 150:

Եւսի բառը՝ որ իր ծածկոյն նշանակութեամբ չի յարմարի հոս, լուսանցքին վրայ մեկնուած է «երկոյն»: Այս նշանակութիւնը կը հաստատէ քանի մը տող վարը՝ նոյն խօսքին երկրորդ կրկնութիւնը, ուր այս անգամ յուր բառին տեղ երեկոյն ձեւն է գրուած. այսպէս. «միշտ զի երեկոյն եւ հաղի Մարիկանոս թագաւորեաց»:

47. Եւսի:

Տիմոթէոսի մէջ այս բայը երկու վկայութեանց մէջ երկու տարբեր նշանակութեամբ գոր-

ծածուած է: Առաջինն է էջ 271. «Քանզի ասաց ուրեմն փրկէին աշակերտ յաղագս ասացելոցն ի սրբոց մարգարեիցն՝ յաղագս ամենեցուն մեր փրկէին Քրիստոսի, որ այժմ յայտնեցաւ ձեզ ի ձեռն աւետարանելոցն առ ձեզ Հոգւով: Սրբով, առաքելոյ յերկնուստ, յոր ցանկան Հրեշտակք յառել Քանզի եւ որք յառելո՞ւ՝ զմեծն բարեպաշտութեան խորհուրդ իմացեալք, յորժամ ծնաւ ըստ մարմնոյ Քրիստոս, ... ստեին. քառք ի բարեունս Աստուծոյ»:

Հատուածին մէջ ակնարկուած առաքելական խօսքն է Ա. Պետք. Ա 12, որ մեր Թարգմանութեան մէջ հետեւեալ ձեւն ունի. «որք եւ յայտնեցաւ իսկ, զի ոչ թէ անձանց, այլ մեզ մատակարարք լինէին, նոցին՝ որք այժմ պատմեցան, այնքեիք որք աւետարանեցինն ձեզ Հոգւովն սրբով որ առաքելքն յերկնից, էւ ցաւիտին Գեորգիոս ըստ ուրեմն Հրեշտակք: Աքրջին ստորագծեալ մասը յուժարեանն մէջ սաւ ձեւով է. «էս ն ընդ ծնունդսն միջեւսն յարաւսն ըստ այսմ յառել կր փոխանակէ հայրերնի Գեորգիոս ըստ ուրեմն Հրեշտակք, բայց իմաստով անկէ բոլորովն հետեւ, Թարգմանութեան է յն. παραχούσαι ձեւին, որ կը նշանակէ 1. ծախել կարկառել բանի մը նայելու համար. 2. ծածուկ նայիլ, ծկլլալ. 3. հարեւանցի ակնարկ մը նետել:

Երկրորդ վկայութիւնն է էջ 99—100, ուր կ'ըսէ. «Քառօրեին ահա Թագման, արտաքս յառնել առ հրաման ձայնի. կամ զգոյցտե յառել եւ ի տուրքինն ի գիշեր փոխել զասուս (իմա զտաւրերս) ամենայն, 1. Հուս յառել «կախուիլ» նշանակութիւնն ունի: Այս բառիս համար հրատարակչիւնք սա ծանօթութիւնը կուտան թէ «լուսանցութեամբ մի անկերծանել բառ, որի տառերն են ին ... անկերծել»: Այս անկերծանել բառը անշուշտ յառել բառին մեկնութիւնն է եւ թուի թէ պէտք է կարգաւ «կախել անկերծել», այն է՝ առանց կապուելու կախուիլ, զամուսն ու կախուած մնալ:

(Եւրոպական)

Հ. Յ. ԱՍԽԱԴԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԲԻԻԻԶԱՆԳԻՈՆ ԵՒ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

(Եւրոպական)

Ընտանիկան յարաբերութիւններ:

Հոգմայեցեաց եւ Պարսից եւ երկու պետութեանց մէջ անընդհատ տրոյղ թշնամական միտքը գծուար էր, որ երկու իշխող տանց մէջ ընտանիկան յարաբերութիւն հաստատել տար. սակայն եւ այնպէս կը յիշուին այսպիսի փորձեր:

Նախ յառաջ բերեմք զեպք մը, որ իբր թէ հինգերորդ դարուն սկիզբները պատահած ըլլայ: Պրոկոպիոս իւր Պարսկական պատերազմին պատմութեան ներածութեան մէջ կը պատմէ, թէ Արկադիոս մահուընէն քիչ մը յառաջ՝ իւր որդւոյն վիշնկին վրայ հոգեւոր մէջ՝ իւր կտակին մէջ Պարսից Յազկերտ Թագաւորը (1047—1079, 399—420) մանկահասակ Թեոդոսի իմամական դրած եւ անոր պաշտպանութեան մասնաւորապէս յանձնած ըլլայ: Յազկերտ ալ կտակին որոշումն իմանալէն ետեւ, թուղթ մը գրելով առ Ծերակոյտն, ոչ միայն իւր իմամականութիւնն ընդգոյշած է, այլ նաեւ ամբողջ կոռաւորութեան ժամանակ իւր բռնած խաղաղական ընթացքով վրան դրուած վատահոլութիւնը լիովին արդարացուցած է: Պրոկոպէն ետքը այս զրոյցը կը յիշէ Թեոփանէս ժամանակագիրը, յաւելածով մը, թէ Յազկերտ իւր հաւատարմներէն մին, Անտիոքոս, Բիւզանդիոն խաւրած է, որ մանուկ կայսեր իբր իմամական եւ զատարարակ օգնական ըլլայ¹, եւ թէ Անտիոքոս քանի մը տարիէն Պուլքերիպպէն վար առնուած է²: Աւելի յետագայն կեդրեւոր պատմագիրը, որուն յայտնի է թէ կարելի չէ հաւատարմ ընտելել, Թեոփանէսի պատմութիւն վրայ կ'աւելցնէ, որ Արկադիոս Պարսից Թագաւորին 1000 լիար ոսկի հրիտակ մը կ'ընէ իմամականութեան յանձնառութեան համար³: Ահա կը տեսնենք, որ նախական պատմութիւնը լրջնացս ժամանակաց ընդարձակուած եւ զարգայաւած է, որով հաւատարմութիւնը տուժած: Արդէն իսկ Ալլաթիոս, որ Պրոկոպէն քիչ մ'ետքը գրած է իւր պատմութիւնը, պատմութեան տարակուսի տակ կը ձգէ իբր իբր իւր ժամանակ տարածուած համարաւ կը յիշատակէ, զոր բաց ի Պրոկոպիոսի պատմութենէն, ուրիշ պատմական աղբիւր մը չէ հաստատել⁴: Ինքն իսկ հազիւ հաւատարմ

¹ Պրոկոպիոս Պ. Պ. Ա. 2 (13. 14):

² Թեոփանէս 80: Պրոկոպի հետ համապայմանութիւնը կը հետեւէ հետեւեալ զարեւաճներէն. «Ինչ որ վաղեւից (Յազկերտ) ի խաղաղութեան լիւր Հոգմայեցիք: — զերծայց (Թեոդոսի) զարքայութիւնն — մի որ դաւ ինչ մանկանն իրեկեցէ: 1. Զարմանայ է որ Թեոփանէս յΟΥΡΩΤΩ բառատուրութիւնը կը գործածէ փոխանակ յն. εὐπρόσδοξ (սա իմա մակալ) բառին:

³ Թեոփանէս 82. Թէ Թեոփանէսի 98 եւ Մալաղասայ իւր 361 յիշատակած ներքինին՝ առաջնորդ (Protopositus) եւ պարսիկ Անտիոքոսը, որ Յիսթիոս տանն ընդհրէ ինկաւ, այն պարսիկ Անտիոքոսն ըլլայ, ընդգոյշել չէ:

⁴ Կեդրեւոր (սպ. Բոն) 508:

⁵ Ալլաթիոս (սպ. Բոն) 264: «Ի զրոյցք եւ — համարաւ այս յանձնեց — ի զիւր հարեւալ եւ բանիք պատմութեան չէ գիտեմ եթէ յառաջ բերեալ ինչն այս հանգամանքը»: